

UTJECAJ PROCESA GLOBALIZACIJE NA TRŽIŠTE RADA REPUBLIKE HRVATSKE/ IMPACT OF THE GLOBALIZATION PROCESS ON THE LABOR MARKET OF THE REPUBLIC OF CROATIA

Stručni članak

Siniša Bilić¹, Zvonimir Filipović², Muamer Muminović³

¹Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku, Aleja Konzula - Meljanac bb, Travnik, Bosna i Hercegovina, e-mail: sbilic.mostar@gmail.com

²Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru, Županijska 50, Vukovar, Republika Hrvatska, e-mail: zvonimir88@gmail.com

³Internacionalni univerzitet Brčko Distrikt BiH, M. Malića i I. Džindića bb, Brčko, Bosna i Hercegovina, e-mail: muamermuminovi3@gmail.hr

Sažetak

Radom se analizira utjecaj globalizacije na tržište rada, s posebnim osvrtom na tržište rada Republike Hrvatske. Pristupanjem Republike Hrvatske Europskoj uniji dolazi do postupne liberalizacije tržišta rada, koja se snažno reflektira na domaće tržište rada i u potpunosti mijenja sliku ponude i potražnje za radnom snagom. Promjene na tržištu rada postaju dinamične i konstantne, te im je sve teže uzvratiti. Radom se ukazuje na potrebu praćenja, analiziranja i razumijevanja promjena na tržištu rada i njihovih konzekvencija prijeko potrebnih za kreiranje kvalitetnih radnih, socijalnih i općedruštvenih politika, ali i politika obrazovanja, te vjerodostojnih dugoročno održivih poslovnih strategija, kojim bi se osigurala dugoročno uravnotežena i prosperitetna budućnost za što veći broj radnika i tvrtki u današnjem globalnom okruženju.

Ključne riječi: globalizacija, tržište rada, migracije

Abstract

The paper analyzes the impact of globalization on the labor market, with a special focus on the labor market of the Republic of Croatia. The accession of the Republic of Croatia to the European Union will lead to gradual liberalization of the labor market, which is strongly reflected on the domestic labor market and completely changes the picture of supply and demand for labor. Changes in the labor market are becoming dynamic and constant, and it is increasingly difficult to respond to them. The work points to the need to monitor, analyze and understand changes in the labor market and their consequences, which are absolutely necessary for the creation of high-quality labor, social and general social policies, as well as education policies, as well as credible long-term sustainable business strategies, which would ensure a long-term balanced and prosperous future for as many workers and companies as possible in today's global environment.

Keywords: globalization, labor market, migration

1. UVOD

Globalizaciju, kao autentični fenomen modernog doba, promatramo kroz njezin sveobuhvatni utjecaj na gotovo sve aspekte ljudskog života, posebno društveno političke i ekonomsko demografske trendove. Svojim posljedicama globalizacijski procesi zahvaćaju značajno šire dimenzije od ekonomskih, tako da utječu i na političke, kulturne, demografske i socijalne. Svojim posljedicama manifestira se i na tržište rada, te se radom analizira kako su promjene pod utjecajem globalizacije oblikovale tržište rada i izazvale mobilnost radne snage diljem svijeta, a posebice u Republici Hrvatskoj. Globalizacija je intenzivirala internacionalizaciju gospodarstava, što rezultira snažnim prometom roba, usluga i kapitala između država, bez obzira na kojem se kontinentu nalaze. Liberalizacija trgovine, smanjenja carina i carinskih tarifa, te sklapanje multilateralnih međunarodnih trgovinskih sporazuma stvorili su jedinstveno globalno tržište, koje za posljedicu ima gotovo potpunu konkurentnost koja se realizira na globalnoj razini [1]. Navedeno dovodi do dinamičnih, vrlo brzih i konstantnih promjena u potrebama za radnom snagom. Fenomen globalizacije omogućio je jednostavniju i lakšu mobilnost radne snage na globalnoj svjetskoj sceni, te su migracije radne snage iz jedne zemlje u drugu postale su sve češće i dostupnije. Republiku Hrvatsku nije zaobišla ova pojava i to u dva smjera, jedan smjer je odljev visokoobrazovane radne snage prema razvijenim zemljama Europske unije, a drugi smjer se reflektira dolaskom stranih radnika, koji su pridonijeli raznolikosti i konkurentnosti radne snage na hrvatskom tržištu rada. Tehnološkim napretkom mijenjaju se priroda poslova i zahtjevi za vještinama potrebni za obavljanje istih. Primjena automatizacije u poslovnim procesima, umjetne inteligencije i digitalna transformacija uzrokovali su pojavu potpuno novih radna mjesta, koja zahtijevaju oblikovanje specifičnih tehničkih kompetencija. Promjene zahtijevaju neprestano učenje, rad na sebi i brzu prilagodbu radne snage prema novim zahtjevima. Promjene u poslovnom okruženju postaju ključna komponenta procesa globalizacije. Internacionalne korporacije prevladavaju na globalnom tržištu, a digitalna transformacija omogućuje rad na daljinu i nove fleksibilne oblike zaposlenja, što mijenja tradicionalne obrasce rada i postavlja nove izazove koji se odnose na ravnotežu između interesa internacionalnih korporacija i prava radnika. Radom je poseban osvrt stavljen na hrvatsko tržište rada, koje se suočava sa specifičnim izazovima i prilikama u kontekstu fenomena globalizacije. Povijesna komponenta i nedavno pristupanje schengenskom prostoru, europskoj monetarnoj uniji, zemljopisni položaj i stupanj gospodarskog razvoja Hrvatsku čine primjerom zemlje koja se kontinuirano prilagođava globalnim promjenama tržišta rada, s potrebama kreiranja i primjene aktivne socijalne politike. Globalizacija je u velikoj mjeri transformirala tržište rada na globalnoj razini, čiji procesi nisu zaobišli niti jednu zemlju. Praćenje, analiziranje i razumijevanje promjena na tržištu rada i njihovih implikacija ključno je za oblikovanje kvalitetnih radnih, socijalnih i općedruštvenih politika, politika obrazovanja i jasnih dugoročno održivih poslovnih strategija, kako bi se osigurala dugoročno održiva te prosperitetna budućnost za što veći broj radnika i tvrtki u današnjem globalnom okruženju.

2. GLOBALIZACIJA PROMATRANA KROZ PRIZMU TRŽIŠTA RADA

Globalizaciju promatramo s različitih perspektiva i ključnih dimenzija, najčešće kroz ekonomsku, političko pravnu, kulturnu i tehnološku dimenziju, tržište rada i ekološku dimenziju [2]. Pod ekonomskom dimenzijom globalizacije podrazumijevamo liberalizaciju trgovine, globalna integriranja kapitala i migracije radne snage. Liberalizacija trgovine obuhvaća smanjenje carinskih barijera, potpisivanje međunarodnih trgovinskih sporazuma te promovira međunarodnu trgovinu i otvaranje novih tržišta, što otvara prilike za rast ekonomija pojedinih država te stvara pritisak na domaće industrije koje moraju biti globalno konkurentne kako bi bile dugoročno održive. Investitori i kapital svojim globalnim kretanjem potiču brzi rast i razvoj, ali dovode i do povećane financijske volatilnosti i potencijalnih financijskih kriza [3]. Mobilnost radne snage sastavnica je procesa globalizacije, kao posljedica migracija radne snage u potrazi za kvalitetnijim i bolje plaćenim poslovima, koja stvara dinamiku tržišta rada i manifestira se na radne uvjete i plaće. Globalizacija promatrana s političko-pravne dimenzije donosi promjene vezane uz oblast međunarodnog prava, prije svega pitanja trgovinskih sporazuma, ljudskih prava i zaštite okoliša, gdje ključnu ulogu u rješavanju i upravljanju izazovima imaju međunarodne institucije i međunarodni trgovinski sporazumi. Navedeno zahtijeva globalno upravljanje procesima ali i očuvanje nacionalnog suvereniteta, najčešće stvarajući napetost između osjećaja nacionalnog suvereniteta i potreba za globalnim donošenjem odluka, kroz otvorena pitanja kao što su klimatske promjene i borba protiv terorizma, koja zahtijevaju intenzivnu suradnju među državama. Globalizacija nije zaobišla ni kulturu, gdje podrazumijeva upoznavanje i širenje nacionalnih kultura, kulturnih ideja, multimedijske umjetnosti, gastronomije, s jednog kraja svijeta na drugi, čime stvara kulturnu raznolikost, ali također implicira pitanja o zaštiti lokalnih kultura i nacionalnih identiteta. Kroz proces digitalne transformacije stvara se digitalna revolucija, gdje se globalnom upotrebom interneta omogućava brzi protok informacija i komunikacija bez obzira na formalne granice, što utječe na sve kanale komunikacije, modele obrazovanja i informiranja današnjice. Napredak u tehnologiji nikada nije bio tako progresivan, gdje tehnološki napredak, razvoj i primjena umjetne inteligencije i automatizacije, mijenjaju načine na koji se obavljaju poslovi, što kreira nove specifične zahtjeve za radnom snagom i naglašava potrebu za cjeloživotnim obrazovanjem i usvajanjem novih vještina. Na tržištu rada najveći su pomaci u smislu fleksibilnosti radnog mjesta i rada na daljinu, što stvara izazove i nove prilike za radnike. Proces globalizacije mijenja tradicionalne načine zapošljavanja, te rad na daljinu postaje nova radna svakodnevnica, a fleksibilnost radnog mjesta neizostavna značajka [4]. Promjene traže od radnika da su što konkurentniji, ali im otvara i prilike za razvoj u visokotehnološkim i kreativnim sektorima. Značajan utjecaj globalizacije je na ekologiju, gdje izravno utječe na okoliš intenzivnom potrošnjom neobnovljivih resursa, međunarodnim transportom, te razvojem industrije, čineći da zelene politike i pitanja globalne održivosti, te klimatskih promjena postaju ključna pitanja fenomena globalizacije.

2.1. Efekti procesa globalizacije na tržište rada

Proces globalizacije potrebno je promatrati kao dvosmjernan proces koji donosi brojne pozitivne i negativne aspekte, kako za radnike tako i za poslodavce diljem svijeta. Jedna od ključnih posljedica efekata procesa globalizacije na tržište rada je povećana globalna konkurencija na tržištima rada. Uspostavljanje otvorenih tržišta i slobodne međunarodne trgovine omogućili su proizvodima i uslugama da putuju preko granica bez značajnijih zapreka, što za posljedicu ima dodatni pritisak na cijene proizvoda i usluga te dovodi do prijeke potrebe smanjenja troškova poslovanja. U tom kontekstu radna snaga postaje jedan od glavnih čimbenika s pomoću kojeg se utječe na smanjenje troškova [5]. U nastojanju osiguranja globalne konkurentnosti na međunarodnom tržištu, tvrtke su primorane proizvodnju seliti iz vlastitih zemalja u zemlje s nižim troškovima rada. Odluke o promjenama rezidentnosti pogona tvrtke dovode do kreiranja novih izazova za radnike u zemljama s višim životnim standardom, koji se moraju suočiti s pritiscima za smanjenje plaća ili gubitkom postojećih radnih mjesta, koja postaju neprofitabilna u globalnom okruženju. Globalizacija je nezaustavljiv proces i snažan pokretač migracija radne snage na međunarodnoj razini. Trend je da se radna snaga iz manje razvijenih zemalja sve više seli u razvijene zemlje, u potrazi za boljim mogućnostima zapošljavanja i kvalitetnijim životom te osiguranju većeg životnog standarda umirovljenjem. Radi se o dvosmjernom utjecaju na tržištu rada, koji dolaskom strane radne snage može popuniti deficit tržišta rada te pomoći u dugoročno održivom rastu gospodarstva zemlje u kojoj se događaju imigracijski procesi. S druge strane stvaraju se pritisci na domaće radnike koji se suočavaju s pojačanom konkurencijom na domaćem tržištu rada te višestruki izazovi u aspektima društvene integracije i primjerene socijalne zaštite migranata. Promjene u oblicima zapošljavanja i radnoj dinamici javljaju se kao posljedica procesa globalizacije koji je fundamentalno promijenio načine na koje se zapošljava i posluje. Klasični odnosno tradicionalni model stalnog zaposlenja postaje sve manje uobičajen, a javljaju se različite nove forme fleksibilnog zapošljavanja [6]. Možda najzastupljeniji novi oblik rada, koji je posljedica tehnološkog napretka i razvoja mreže širokopojasnog interneta je rad na daljinu, kojim je omogućeno radnicima da obavljaju posao izvan ureda i koji se pokazao posebno značajnim i općeprihvaćenim tijekom pandemije COVID-19. Uz veću fleksibilnost i slobodu rada, rad na daljinu ima i određene negativne konotacije, poput osjećaja izolacije i slabije radne discipline. Fleksibilni uvjeti rada imaju za posljedicu da sve više ljudi radi uz ugovor na određeno vrijeme, honorarni ugovor i na sezonskim poslovima, što dovodi do socijalnih posljedica. Smanjuje se sigurnost radnog mjesta i socijalnih prava radnika te se stvara nova potreba za prilagodbom na specifične nestabilne uvjete rada, outsourcing i offshoring, kada tvrtke prenose određeni dio svojih poslova u druge zemlje s ciljem smanjenja troškova, što može rezultirati gubitkom radnih mjesta u matičnim zemljama i povećanom konkurencijom za ostala slobodna radna mjesta. Fleksibilnost radnog mjesta i promjene u poslovnim modelima kroz rad na daljinu predstavljaju nove izazove u vezi s pravima radnika. Nestabilnost i nesigurnost fleksibilnih oblika zaposlenja ima za imperativ vođenja brige o prilagodbama socijalnih politika i politika kojima bi se ogovarajuće zaštitila prava radnika. Izazovi poput prava na sindikalno organiziranje, zaštite od diskriminacije na radnom mjestu i problema radnog vremena, postaju ključni u novim globalnim uvjetima

zapošljavanja [7]. Radno pravo i zakoni koji iz njega proizlaze moraju biti prilagođeni novim izazovima koje globalizacija donosi na tržišta rada. Efekti procesa globalizacije na tržište rada pružaju brojne nove prilike za radnike, ali u isto vrijeme i brojne izazove kako za radnike tako i za poslodavce. Tržište rada se pod utjecajem procesa globalizacije konstantno mijenja i redefinira. Strani radnici postaju nova realnost, migracije radne snage nisu više dugoročne, nego kratkoročne i vrlo dinamične, što ima za posljedicu stvaranje adekvatnih socijalnih politika pojedinih država kako bi stvorili privlačno okruženje na globalnoj razini za privlačenje radne snage koja ponovo postaje ključan resurs za dugoročno održiv ekonomski prosperitet svake zemlje. Socijalnu sigurnost, kroz konkurentnost, radnici osiguravaju cjeloživotnim obrazovanjem i konstantnom prilagodbom novim vještinama potrebnim za nova radna mjesta, što zahtijeva dodatna ulaganja materijalnih resursa za provođenje istih.

2.2. Efekti procesa globalizacije na hrvatsko tržište rada

Proces globalizacije značajno je utjecao na oblikovanje hrvatskog tržišta rada i društvenu klimu u Republici Hrvatskoj, koja je pozicionirana kao srednje europska država, smještena na prijelazu iz Srednje u Jugoistočnu Europu. Utjecaji procesa globalizacije imaju značajne učinke na brojne aspekte društva i gospodarstva, od koji je najizraženiji rast prometa roba i usluga, postankom Republike Hrvatske ključnim regionalnim trgovinskim čvorištem, posebno za europske zemlje, što je rezultiralo porastom izvoza i uvoza roba i usluga. Integracijom u Europsku uniju, schengenski prostor i euro područje stvorene su perspektive hrvatskim tvrtkama za olakšani pristup europskom tržištu, što je rezultiralo poticanjem rasta gospodarstva, čime je i proces globalizacije dobio dodatni zamah i potaknuo veću mobilnost radne snage. Kao posljedica navedenog, hrvatski radnici u sve većem broju odlaze na rad u druge države članice Europske unije, u potrazi za kvalitetnijim i bolje plaćenim zaposlenjem, što je prouzročilo nedostatak radnika u određenim sektorima, ponajviše u građevini, metalurgiji i ugostiteljstvu. Nedostatak stručnjaka u pojedinim industrijskim granama dovodi do potrebe za kvalitetnijim obrazovnim programima i osposobljavanjem, kako bi se popunile praznine koje su se pojavile na tržištu rada. Proces globalizacije ima i značajan utjecaj na rast prosječne plaće, zato što je integracija u europsko tržište rada dovela do pojačane konkurencije za radnom snagom, koja je pritislula domaće poslodavce da ponude konkurentnije plaće kako bi zadržali svoje kvalificirane radnike. Taj proces je rezultirao rastom prosječnih neto plaća u zemlji. Kao posljedica migriranja radne snage, sukladno Zakonu o strancima, u prvih jedanaest mjeseci 2023. godine, u Republici Hrvatskoj je izdano ukupno 160.464 dozvola za boravak i rad [8]. U sektorima informacijske tehnologije i dizajna, proces globalizacije je omogućio hrvatskim stručnjacima da surađuju s klijentima i projektima diljem svijeta. Domaći programeri, dizajneri korisničkih sučelja i sistemski administratori sve su traženiji na globalnom tržištu rada. Pozitivan primjer efekta globalizacijskog procesa je rast i razvoj IT zajednice u Osijeku, koja se snažno razvija, zapošljava i zarađuje. Prošle godine brojila je više od 280 tvrtki i 88 milijuna eura prihoda. IT zajednica direktno i indirektno broji oko dvije tisuće zaposlenih koji generiraju nova radna mjesta, ne samo za visoko obrazovane kadrove već i za kvalificiranu radnu snagu i logistiku za sve veći broj proizvodnih pogona u kojima se proizvode sofisticirani proizvodi

nove generacije [9]. Sektori poput turizma i ugostiteljstva su doživjeli procvat zbog globalnog rasta turizma, čime je hrvatska obala u novonastalim europskim okvirima postala atraktivna destinacija za turiste iz cijelog svijeta, što je rezultiralo povećanim zapošljavanjem u ovim sektorima, ali je također izazvalo i nove izazove u očuvanju okoliša i upravljanju održivim turističkim rastom.

3. ZAKLJUČAK

Fenomeni procesa globalizacije duboko su uključeni u svakodnevni život Hrvatske, oblikujući ekonomiju, tržište rada i društvo kao cjelinu. Donose brojne prednosti poput rasta trgovine i rasta plaća, međutim postavljaju i brojne izazove kao što su migracije radne snage i potrebe za kontinuiranim prilagodbama obrazovnog sustava kako bi se zadovoljile potrebe tržišta rada. Primjetno je iz godine u godinu povećanje broja kvota za uvoz stranih radnika u gotovo svim sektorima kako bi se mogao osigurati kontinuirani gospodarski rast i razvoj samog društva. Proces globalizacije značajno je oblikovao hrvatsko tržište rada, donio niz promjena i izazova, a efekti globalizacije su dvosmjerni i sa sobom nose mnogobrojne prednosti, ali i velike izazove. Perspektiva otvaranja tržišta prema Europskoj uniji i globalnom svjetskom gospodarstvu generirala je prilike hrvatskim radnicima, a integracija u Europskoj uniji im je olakšala mobilnost i pružila veće šanse za zaposlenje u drugim članicama Europske unije, lakši pristup bolje plaćenim poslovima i većim mogućnostima za profesionalni razvoj. Paralelno dolazi do ubrzanog rasta i razvoja turizma, koji za posljedicu ima rast zapošljavanja u sektoru ugostiteljstva i turizma. Gledajući iz druge perspektive fenomen globalizacije i njezin utjecaj, dolazi do brojnih izazova na tržištu rada, kao što su iseljavanje radne snage, i to posebno mladih visoko obrazovanih i visoko kvalificiranih osoba, što za sobom ostavlja praznine u pojedinim sektorima i profesijama, a što se negativno odražava na domaću ekonomiju. Povećani nedostatak radnika u određenim sektorima, kao što su građevina i metalurgija dovodi do rasta troškova poslovanja i usporavanja samog gospodarskog rasta. Međutim, proces globalizacije stvorio je veću konkurenciju na tržištu rada i dodatni pritisak na poslodavce, što se reflektira na kvalitetnije uvjete i porast cijene rada, kako bi privukli stranu i zadržali domaću kvalificiranu radnu snagu. Globalizacija je neizbježna sila koja oblikuje hrvatsko tržište rada, stvarajući mnogobrojne prilike i izazove kojima se mora pažljivo upravljati kako bi se ostvarili pozitivni ishodi, kako za gospodarstvo, tako i za društvo u cjelini. Prilagodba obrazovnog sustava ima ključnu ulogu radi osiguranja odgovarajuće radne snage, relevantnih vještina traženih za zadovoljenje potreba tržišta rada. Sve veći naglasak daje se na STEM područje (znanost, tehnologija, inženjering i matematika) obrazovanja i razvoj konkretnih specifičnih vještina koje su tražene u pojedinim industrijama kao što su informacijska tehnologija, inovacije i digitalna ekonomija [9]. Upravo poticanje inovacija daje ključnu ulogu u stvaranju novih poslovnih prilika i kreiranju novih radnih mjesta, a samim time i povećanju konkurentne prednosti. Hrvatska mora značajnije poticati istraživanje i razvoj te olakšavati pokretanje startup tvrtki i otvaranje malih poduzeća, što će za posljedicu imati poticanje ekonomskog rasta i stvaranje novih radnih mjesta. Prioritetna mora biti podrška sektorima koji su znatno izloženi većoj konkurenciji, kao što su proizvodnja i usluge, kojima je potrebno osigurati lakši i brži pristup financijskim sredstvima i tehnološkim resursima te primjenu trgovinske politike koja pruža

podršku domaćoj proizvodnji. S ciljem zadržavanja obrazovane i kvalificirane radne snage u zemlji potrebno je stvoriti poticajne uvjete za rad i život, a to uključuje poboljšanje radnih uvjeta, pristupačnije stanovanje za mlade obitelji, brigu za djecu i prilike za kontinuirani profesionalni rast i razvoj. Hrvatska mora postići ravnotežu između neizbježne otvorenosti prema globalnom tržištu i zaštite vlastitih nacionalnih interesa. Kako bi to uspjela potrebne su promišljene nacionalne politike i studiozno strateško planiranje upravljanja državom što je ključno za osiguranje održivog i konkurentnog tržišta rada koje će biti razvojno i prosperitetno za sve građane. Analiziranje fenomena i procesa globalizacije zahtijeva jasno razumijevanje spomenutih dimenzija i njihovih međusobnih odnosa. Potrebno je kontinuirano proučavanje političkih, ekonomskih i društvenih teorija i autora koji pojašnjavaju globalizaciju te sam razvoj strategija i primjerenih politika koje mogu pružiti okvir za upravljanje ovim procesima što će za posljedicu imati pozitivne učinke za društvo, gospodarstvo, ekologiju, demografiju i tržište rada.

Izvori

- [1] Blanchard, E.; Olney, W., (2017): Globalization and Human Capital Investment: Export Composition Drives Educational Attainment Journal of International Economics. dostupno na: <https://ideas.repec.org/a/eee/inecon/v106y2017icp165-183.html>. (03.12.2023.).
- [2] Gurgul, H.; Lach, L., (2014): Globalization and economic growth: Evidence from two decades of transition in CEE, MPRA Paper No. 52231. dostupno na: <https://ideas.repec.org/a/eee/ecmode/v36y2014icp99-107.html>. (03.12.2023.).
- [3] Almfraji, M.A; Almsafir, M.K., (2013): Foreign Direct Investment and Economic Growth, International Conference on Innovation, Management and Technology Research, pp 206-213. dostupno na: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.03.668>. (06.12.2023.).
- [4] Ying, Y.H.; Chang, K.; Lee, C.H., (2014): The Impact of Globalization on Economic Growth, Romanian Journal of Economic Forecasting 17, pp 25-34. dostupno na: https://ipe.ro/rjef/rjef2_14/rjef2_2014p25-34.pdf. (06.12.2023.).
- [5] Bogdan, Ž., (2009): Utjecaj FDI-ja na gospodarski rast europskih tranzicijskih zemalja, Serija članaka u nastajanju, Članak broj 09-06, Ekonomski fakultet Zagreb. dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/136975>. (06.12.2023.).
- [6] Ćorić, B.; Malešević Perović, L., (2013): Makroekonomija: teorija i politika, Ekonomski fakultet u Splitu.
- [7] Grossman, H., (2014) Growth, Trade and Inequality, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 20502, dostupno na: <http://www.nber.org/papers/w20502.pdf> (03.12.2023.).
- [8] Mjesečne statistike izdanih dozvola za boravka i rad studeni 2023. godine. dostupno na: <https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2023/12/Mjese%C4%8Dne%20statisike%20studeni%202023.docx.pdf> (02.12.2023.).
- [9] Osijek želi postati regionalno središte IT industrije, dostupno na: <https://seebiz.eu/tehnologija/osijek-zeli-postati-regionalno-srediste-it-industrije/295184/> (20.11.2023.).

[10] Zdrilić, I.; Puvača, M.; Roso, D., (2015): Utjecaj globalizacije na promjene u načinu poslovanja i organizacijskoj kulturi, *Ekonomski vjesnik: Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*, Vol. XXIII No. 2. dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/63479> (20.11.2023.).

